

Nyitotta a transzcendensre?

C. G. Jung pszichológiájának vizsgálata

Nagyon izgalmas feladat egy teológus számára egy-egy lélektani iskola megvizsgálása abból a szempontból, hogy az miként viszonyul a transzcendens kérdéséhez. Amikor összesen egy fél óra áll rendelkezésünkre, hogy ebből a szempontból közeledjünk *Carl Gustav Jung* pszichológiájához, lehetetlennek tűnő feladatra vállalkozunk. Ahhoz ugyanis, hogy a transzcendencia iránti nyitottság aspektusa érvényre juthasson, először zárt egészként kell látnunk a jungi lélektant, ami már önmagában sem egyszerű művelet. Jung ugyanis nem könnyítette meg a dolgunkat, és nem rendszerezte röviden összefoglalva pszichológiai nézeteit.¹ Előadásom címe – amely egy fajsúlyos és komolyan megvizsgálendő előfeltevést tartalmaz – mégis arra sarkall, hogy az előttünk álló szoros időben érzékeltessük a jungi lélektan körvonalait, próbáljuk meg egészként látni, majd vizsgáljuk meg a transzcendencia iránti nyitottsága szempontjából. Olyan ez, mintha kezünkbe kellene venni egy labdát, megtapogatva, mennyire gömbölyű, mennyire „kerek egész”, majd meg kellene keresni rajta a szelepet, a nyitottságot a külső valóság felé. Vegyük hát a kezünkbe, és vizsgáljuk meg egy kicsit ezt a „labdát”, Jung lélektanát, majd nézzük meg, van-e rajta „szelep”, azaz nyitottság a transzcendens iránt.

AZ EGÉSZ LÉLEK

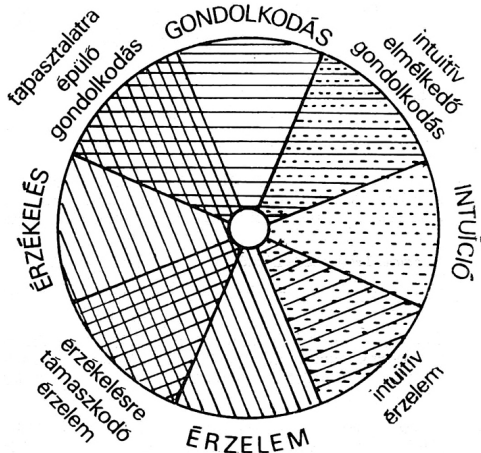
Jung pszichológiájának alapvonalait célszerű lelkelfogásából kiindulva érzékeltetni – már csak

azért is, mert ő saját törvényszerűségekkel rendelkező valóságnak tekintette a lelket,² és így vizsgálta a pszichikus élet dinamikáját. A lelkivilág, a lélek valóságosságából indult ki, és azt hangsúlyozta, hogy minden, amit a világról és önmagunkról tudunk, „a lelki közvetítésével ér hozzánk”.³ A lélek Jung szerint a legkisebb térre koncentrált legnagyobb pszichikai intenzitás.⁴

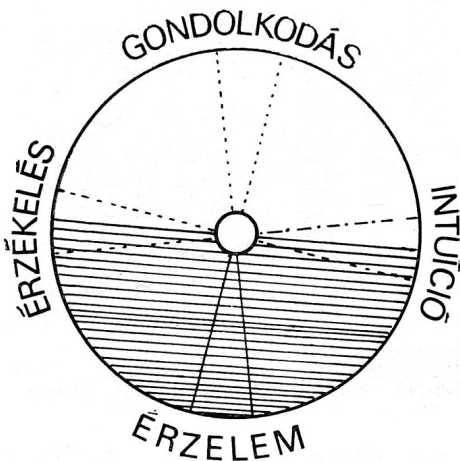
A psziché „a tudatos és tudattalan pszichikai folyamatok összessége”,⁵ amely két – jellegénél fogva egymással ellentétes, mégis egymást kiegészítő – szférából áll: a tudatosból és a tudattalantól. A tudatos és a tudattalan tartományát nem merev állandóság jellemzi, hanem dinamikus kapcsolat: hol az egyik, hol a másik nagyobb. A tudatos Jung szerint „az a funkció vagy tevékenység, amely fenntartja a pszichikai tartalmak és az én közötti kapcsolatot”.⁶ Az „én” pedig a világhoz való viszonyulás és alkalmazkodás instanciája, amely mind a tudatos, mind a tudattalan szférában részesedik. Bár mindig a tudatos terület övezi, nem mindig van közepén.⁷

Az előbbieken leírtak következtében a dinamikában levő pszichének vannak alapfunkciói.⁸ Megkülönböztetjük egymástól a racionális és az irracionális funkciót. Racionális, értékelő funkció a gondolkodás, vagyis a fogalmi eszközök és a logika igénybevételével történő tájékozódás, valamint a jelenségeket közvetlenül tapasztalható valóságukban felfogó (tapintásszerű) érzékelés. Irracionális funkció ezzel szemben a (z érzésszerű) tapasztalás, valamint az intuíció.

¹ Michael Klessmann megjegyzi, hogy Jung pszichológiája nem rendszerezett életmű, hanem Jung személyes lelki vizsgálódásának lecsapódása. Lásd Klessmann, Michael: *Pastoralpsychologie – Ein Lehrbuch*. Neukirchen-Vluyn, 2004, Neukirchener Verlag, 159 sk. ■ ² Jung lélektanát *Jacobi* rendszerezte – éspedig úgy, hogy azt maga Jung is jóváhagyta. Ezért az alábbiakban elsősorban *Jacobi* művére hivatkozom: *Jacobi, Jolande: Die Psychologie von C. G. Jung – Eine Einführung mit Illustrationen*. Zürich, 1940, Rascher Verlag, 11. ■ ³ Uo. 12. ■ ⁴ Lásd Keintzel, Raimar: *C. G. Jung Retter der Religion? – Auseinandersetzung mit Werk und Wirkung*. Mainz–Stuttgart, 1991, Matthias-Grünwald-Verlag–Quell Verlag, 59. ■ ⁵ Jung, Carl Gustav: *Psychologische Typen*. Zürich, 1920, Rascher & Co., Zürich, 1920, 661. Idézi *Jacobi, Jolande: Die Psychologie von C. G. Jung*, i. m. 13. (Lásd a 2. lábjegyzetet.) ■ ⁶ Uo. 15. ■ ⁷ Vö. uo. 14. ■ ⁸ Vö. uo. 19 skk. Az alapfunkciókról (szintén *Jacobi* művét használva) Gyökössy Endre is írt: *Magunkról magunknak*. Budapest, 1976, Református Sajtóosztály, 13.

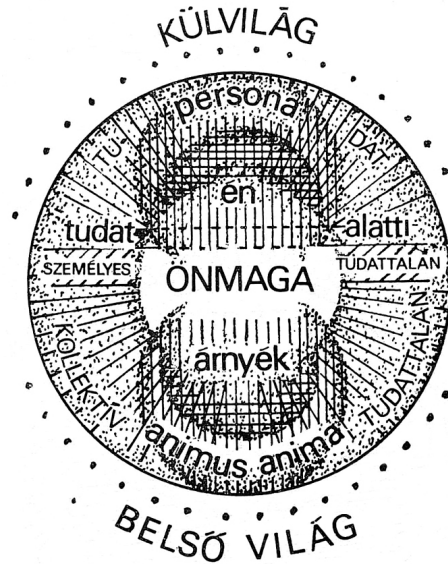
1. ábra:
Az alkalmazkodásban részt vevő funkciók, tevékenységek és átmeneti formáik a jungi pszichológia szerint⁹

2. ábra:
A tudat négy funkciója, tevékenysége a jungi pszichológia szerint.
A világos rész a tudat,
az árnyékolt a tudattalan.
Az ábrán a gondolkodás az uralkodóan kiemelkedő funkció.
Mind a négy változat lehetséges.

Ahogy a psziché két ellentétes, mégis egymást kiegészítő szférából áll, úgy a funkciók is kompenzatorikus feszültségben/kapcsolatban vannak. A domináns (superior) alkalmazkodási funkció meghatározza a pszichológiai típust, míg az ellentéte (a kisebbségben levő funkció) a tudattalanban működik. Hatásaik érvényesülése nem egyidejű, legfeljebb követik egymást. A tökéletes ember lépne elő, ha mind a négy funkció tudatossá válhatna, és egyformán érvényesülhetne. A valóság azonban távol van ettől az ideáltól, és általában – akárcsak a habitus- vagy beállítottságtípus (extraverzió és introverzió) esetében – egy-egy funkció domborodik ki az ember életében.¹⁰ „A tudatos és a tudattalan nem alkotnak teljességet, míg az egyik elnyomja és megkárosítja a másikat.”¹¹

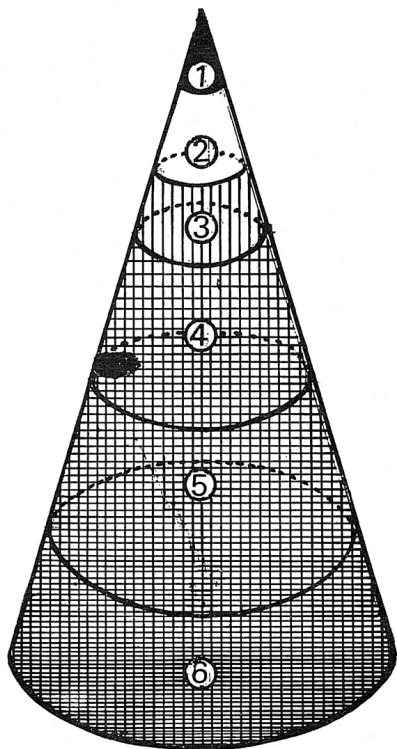
Ha az eddig bemutatott komplexitásra, az átfogó összefüggésekre és az azokat egybefogó kör alapú ábrákra tekintünk, elmondhatjuk, hogy a jungi lélektan dinamikus egészben, teljességben gondolkodik.

3. ábra:
A személyiséget felépítő tényezők¹²

9 Az ábrák megtalálhatók uo. 134 sk. ■ 10 Vö. Jacobi, Jolande: *Die Psychologie von C. G. Jung*, i. m. 19 ssk. (Lásd a 2. lábjegyzetet.) ■ 11 Fordham, Frieda: *Bevezetés Jung lélektanába*. Budapest, 1996, Egészségforrás Kiadó, 77. ■ 12 Az ábra megtalálható: Gyökössy Endre: *Magunkról magunknak*, i. m. 136. (Lásd a 8. lábjegyzetet.)

Ezzel kaptunk egy vázlatot arról a kerekésgről, arról a „labdáról”, amelynek körvonalait érzékelnünk kell, hogy – transzcendens iránti – nyitottságát vizsgáljuk. Innen lépünk tovább, és a transzcendencia irányába továbbtapogatózva próbáljuk meg többdimenzióssá tenni a képet. A kör alap mint teljességet kifejező alakzat további vizsgálódásainkban is megmarad, viszont az ábra háromdimenzióssá alakul úgy, hogy kör alapon egy gúla emelkedik ki.¹³ Így szemléletesebben érzékelhető a psziché egyes tartományainak viszonya egymáshoz.

4. ábra:

1. Én 2. Tudat 3. Tudatalatti
4. Személyes tudattalan
5. Kollektív tudattalan
6. Kollektív tudattalan, amely nem tehető tudatossá

Azt látjuk, hogy a világhoz viszonyulás és alkalmazkodás instanciája, az „én”¹⁴ nagyságrendileg a legkisebb terület, és a tudatos veszi körül. Ez utóbbiról, lelkünk tudatos részéről is elmondható azonban, hogy egyszerre csak kevés tartalmat képes megragadni, és maga is csak kis rész – mintha újra és újra kiemelkedve úszna a tudattalan nagyságrendekkel hatalmasabb tengerének felületén.¹⁵ A tartalmat, amelyet a tudatos elér és megragad, újra és újra magába tudja emelni. Lelkünk tudatos oldala így kapcsolatba kerülhet az elfelejtett, megtapasztalt, de elfojtott tartalmakkal. A psziché e részét Jung személyes tudattalannak nevezi.¹⁶ Ezt a részt egy jóval nagyobb tartomány övezi: a kollektív tudattalan.

A kollektív tudattalan nem egy monád, hanem területekre osztható terület:¹⁷ a személyes tudattalant a mély felé haladva követi az érzelmek és affektusok, a primitív késztetések rétege. Az emóciók kitörését a ráció valamilyen szinten még kontrollálni tudja. Ennél mélyebben, az én által már nem asszimilálható területen egy következő réteget különböztet meg Jung – az inváziók terét. Végül ennek az amúgy is rejtélyes lelki dimenzióknak a tudatos által feltárhatatlan része következik.¹⁸

A KOLLEKTÍV TUDATTALAN ÉS A TRANZSCENDENCIA

Ezzel a – psziché legmélyebb rétegeit fémjelző – fogalommal elértünk a témánk szempontjából leglényegesebb területhez, amelyen megragadhatóvá válik az is, amit Jung transzcendenciának nevez.

Bár a kollektív tudattalan legnagyobb területe feltárhatatlan a tudatos számára, ez nem jelenti azt, hogy üres lenne. Az emberiség tipikus reakciómódjainak lecsapódásai, időtlen képek, úgynevezett archetipusok¹⁹ telítik és strukturálják, amelyek szimbolikus tartalmak, szimbólumok és ősi motívumok formájában üzennek, és bizonyos élethelyzetekben (például félelem, ve-

13 Uo. 12. ■ 14 Jacobi, Jolande: *Die Psychologie von C. G. Jung*, i. m. 14. (Lásd a 2. lábjegyzetet.) ■ 15 Uo. 14., vö. 17. ■ 16 Uo. 43. ■ 17 Uo. 43 sk. ■ 18 Uo. 46. ■ 19 Wehr, Gerhard: *Der innere Christus – Zur Psychologie des Glaubens*. Zürich, 1993, Benziger Verlag, 17., vö. Jacobi, Jolande: *Die Psychologie von C. G. Jung*, i. m. 57. (Lásd a 2. lábjegyzetet.)

szély, harc) a tudatos megnyilvánulásokat is meghatározzák.²⁰

A belső pszichikus eseményeket képiesen megjelenítő szimbólumok archetipikus háttérrel rendelkeznek,²¹ és „benyomást keltő s egyben kifejező jellegük van”.²² A jungi lélektan szerint a szimbólumok olyan képzetek, „amelyek alkalmasak arra, hogy a libidó egyenértékűen fejezzék ki, s éppen ennek révén az eredetitől eltérő formába öntsék át”²³ – tehát a pszichikus fejlemények energiátranszformációraiként²⁴ működnek. Ezzel kapcsolatosan beszél Jung a transzcendensről, pontosabban a psziché transzcendens funkciójáról.

Egyrészt Jung írásaiban komoly tisztelet érződik a tulajdonképpen elérhetetlen transzcendens iránt: „A transzcendensre vonatkozóan mindennemű kijelentés szigorúan kerülendő, mert az mindig csak az emberi szellem nevetséges pókhendisége, mely nincs tudatában korlátozottságának. Ha tehát ennél fogva Istent vagy a taót a lélek rezdülésének vagy állapotának nevezzük, akkor ez csak a megismerhetőről mond valamit, nem pedig a megismerhetetlenről, amiről egyáltalán semminő kijelentés nem tehető.”²⁵ Másrészt magának az emberi pszichének tulajdonít transzcendens funkciót a komplex pszichológia atyja a tudatos és a tudattalan közötti közvetítésre gondolva.²⁶

„Transzcendens funkciónak nevezte Jung a szimbólumképződés folyamatát, a psziché tartalmainak ezt a különös átváltozási képességét, energiátranszformációját, ez azonban annyiban »transz-cendál«, amennyiben »át-lép« az egó, illetve tudat határán, meghaladja akaratlagos, logikai vagy más jellegű emberi képességünket.”²⁷ Gyakorlatilag a tudat és a lélek tu-

dattalan tartalmainak egyesüléséről van szó. „Ebből az egyesülésből tűnik elő a »psziché transzcendens funkciója«, (...) amely által az ember az individuális »ősválónkat« elérheti. (...) Amit a »transzcendencia szimbólumainak« nevezünk, nem más, mint olyan szimbólumok, amelyek az ember azon törekvését reprezentálják, hogy ezt a célt elérje.”²⁸ Ebben az összefüggésben találkozunk a teljesség, a teljessé válás ösképével, a Selbst archetipikus valóságával. A Selbst – más néven személyiségmag vagy mélymag – az ember valamennyi lelki jelenségének összességét magába ölelő centrum,²⁹ „az individuáció célja, a kikerekedett egészség, mely ugyanakkor egyéni sorskombinációt: rendeltetést is jelent”.³⁰

Feltűnő az a nómenklatúra, amellyel a komplex pszichológia a mélymaghoz közeledik. Bodrog Miklós egyenesen azt írja, hogy „transzcendens kisugárzású e szó”.³¹ „Mélymagunk definiálhatatlan – csak átélni lehet.”³² „A mélymag fensége, abszolút meggyőző ereje, »tekintélye« utal a pszichikus ősalapra, hiszen az »Isten-archetípus« párhuzamosa is.”³³

Főleg teológusként olvasva az ehhez hasonló megnyilvánulásokat máris szöveget üt az ember fejébe, hogy a jungi alapozású pszichológiában a tudattalan és az azt telítő archetípusok helyenként isteni jelzőket kapnak. Jolande Jacobi példának okáért arról beszél, hogy az archetípus „präexistent”, a priori meglévő és immanens.³⁴ Jung maga is úgy ír, hogy az archetípus „örök jelenlét”, amelyet a tudat vagy megragad, vagy nem.³⁵ Hangsúlyozza, hogy egy pillanatra sem adhatjuk át magunkat annak az illúzióknak, hogy egy archetípust végül megmagyarázhatunk, és ezzel „elintézhünk”.³⁶

20 Jacobi, Jolande: *Die Psychologie von C. G. Jung*, i. m. 18. (Lásd a 2. lábjegyzetet.) Vö. Hézsér Gábor: *A pásztori pszichológia gyakorlati kézikönyve*. Budapest, 1995, MRE Kálvin János Kiadója, 27. ■ 21 Vö. Bodrog Miklós: *Izgalmas lélektan*. C. G. Jung szellemében. Budapest, 1999, Paulus Hungarus – Kairosz, 219. ■ 22 Uo. 217. ■ 23 Uo. ■ 24 Uo. 218. ■ 25 Jung, Carl Gustav: *Das Geheimnis der goldenen Blüte*. Zürich, 1960, GW 11. Idézi Bodrog Miklós: *Izgalmas lélektan*, i. m. 227. (Lásd a 21. lábjegyzetet.) Vö. uo. 236.: „... a kép és a beszéd pszichikus tényezők, és nem egybevágók transzcendens tárgyakkal; nem képezik annak maradéktalan valóságát, csupán jelzik azt” – idézi Jungtól Bodrog Miklós (Jung, C. G.: *Válasz Jób könyvére*. Budapest, 1991, Akadémiai Kiadó). ■ 26 Wehr, Gerhard: *Der innere Christus*, i. m. 29. (Lásd a 19. lábjegyzetet.) ■ 27 Bodrog Miklós: *Izgalmas lélektan*, i. m. 227. (Lásd a 21. lábjegyzetet.) ■ 28 Henderson, Joseph L.: *Az ősi mítoszok és a modern ember*. In Jung, Carl Gustav (szerk.): *Az ember és szimbólumai*. Budapest, 1993, Göncöl Kiadó, 149. ■ 29 Vö. Hézsér Gábor: *A pásztori pszichológia gyakorlati kézikönyve*, i. m. 27. (Lásd a 20. lábjegyzetet.) ■ 30 Bodrog Miklós: *Izgalmas lélektan*, i. m. 226. (Lásd a 21. lábjegyzetet.) ■ 31 Uo. ■ 32 Uo. 227. ■ 33 Uo. 228. ■ 34 Vö. Jacobi, Jolande: *Die Psychologie von C. G. Jung*, i. m. 58 sk. (Lásd a 2. lábjegyzetet.) ■ 35 Jung: *Traumsymbole des Individuationsprozesses*. Eranos Jahrbuch 1935, 131. Idézi: Jacobi, i. m. 59. ■ 36 Wehr, Gerhard: *Der innere Christus*, i. m. 17. (Lásd a 19. lábjegyzetet.)

Jung a kristály szerkezetéhez hasonlítja az archetipusokat³⁷ – egy rácsszerkezethez, amelyre ráaggatódnak tartalmak – és tagadja, hogy tartalmilag meghatározhatók lennének. „Az archetípus önmagában üres, formális elem, semmi más, mint az elképzelési forma a priori adott lehetősége. Nem az elképzeléseket, hanem a formákat örököljük.”³⁸ Ezért mondható el az, hogy nem az emberek ragadják meg az archetípust, hanem fordítva. „Ami hat, az a tudattalan végeredményben mérhetetlen ereje.”³⁹ A tudattalan már-már isteni attribútumokkal felruházott archetípusaival kapcsolatosan az a meggyőződés is megfogalmazódik, hogy „a vallásos dogmák megfelelői”.⁴⁰

Ezek után aligha meglepő az, hogy a jungi lélektanban Isten is egy archetípus a kollektív tudattalanban. „Isten az ember őstapasztalata.”⁴¹ Innentől kezdve pedig erősen megkérdőjelezhető, mennyire transzcendens, mennyiben „extras” még a Transzcendens. Isten valóban „csak” a kollektív tudattalan egy meghatározó mintázata lenne pszichénken belül? Hát csak bennünk munkáló, és nem egyszermind rajtunk kívül álló hatalom a Transzcendens? Transzcendens ez még? Teológusként ezt tartom a jungi lélektan legkritikusabb pontjának. Komolyan kell vennünk, hogy Jung egy olyan hitfogalommal dolgozik, amely nem felel meg a keresztyén hit valóságának,⁴² és olyan transzcendenciafogalommal, amely nem felel meg a keresztyén teológia gazdagságának.⁴³

Jungnál ez nem a vallási tapasztalás és a vallásos funkció egyénekben való megjelenésének lebecsülését jelenti, sőt, ő hangsúlyozza is, hogy

„minden nevelés (a felnőtteké) elsődleges feladata az istenkép archetípusának, kisugárzásának, lényegének közvetítése a tudatos személyiségrészhez”.⁴⁴ „Az embernek szüksége van arra, hogy önmagán belül tapasztalja az istenképet, és érezze, hogy az összhangban van azokkal a formulákkal, amelyeket vallása kínál.”⁴⁵ „A tapasztalás mint rátalálás a belső Istenre, vagy az én archetípusának teljességélményeként is meghatározható.”⁴⁶ Ez a néhány – Jung által is jóváhagyott – idézet talán elég arra, hogy érzékeltesük, mit jelent a transzcendens iránti nyitottság a komplex pszichológiában. „Az individuáció útján előbb-utóbb a transzcendencia mezőjéhez közelítünk valamiképp. Emberi út tovább Jung kalauzolásával sem vezet.”⁴⁷

Carl Gustav Jung pszichológiája a teljes lélek megragadására tett felettébb gazdag törekvés. Előadásom elején egy labdához hasonlítottam. Jung ezt a kerekéget kutatta, ezt a labdát forgatta, vizsgálta, és nem azt, kinek a kezében van ez a labda, ki irányítja a labdajátékot. Ha ezek után feltesszük a kérdést, mennyire nyitott ez a lélektani rendszer a transzcendens iránt, talán válaszolhatunk is ezzel a képpel: csak annyira, mint a labda, amelynek van szelepe, viszont a szelep nem a nyitottságot szolgálja. Ahhoz, hogy Jung pszichológiája a teológiai értelemben vett transzcendencia irányába is nyitott legyen, olyan teológusok kezébe kellett, hogy kerüljön, mint amilyen a száz évvel ezelőtt született Gyökössy Endre is volt. Ez viszont már nem az én előadásom témája. Ezen a ponton tehát – megtisztelő figyelmüket megköszönve – tovább is adom a labdát.

37 Vö. Jung, Carl Gustav: *Die psychologischen Aspekte des Mutter-Archetypus*. Eranos Jahrbuch, 1938, 410. Idézi Jacobi, Jolande: *Die Psychologie von C. G. Jung*, i. m. 57 sk. (Lásd a 2. lábjegyzetet.) ■ 38 Wehr, Gerhard: *Der innere Christus*, i. m. 18. (Lásd a 19. lábjegyzetet.) ■ 39 Uo. 20. ■ 40 Fordham, Frieda: *Bevezetés Jung lélektanába*, i. m. 69. (Lásd a 11. lábjegyzetet.) Vö. Wehr, Gerhard: *Der innere Christus*, i. m. 22. (Lásd a 19. lábjegyzetet.) ■ 41 Wehr, Gerhard: *Der innere Christus*, i. m. 151. (Lásd a 19. lábjegyzetet.) ■ 42 Uo. 158. ■ 43 Ezzel a jungi lélektan is tisztában van: „Ha tehát Jung Isten-archetípusról beszél, az a lélekben élő és ható, fenséges »typus«; bevésődés, veret, és nem teológiai tételezés” – írja Bodrog Miklós: *Izgalmas lélektan*, i. m. 228. (Lásd a 21. lábjegyzetet.) ■ 44 Fordham, Frieda: *Bevezetés Jung lélektanába*, i. m. 73. (Lásd a 11. lábjegyzetet.) Itt Fordham *Jung Psychology and Alchemy* című művéből idéz. ■ 45 Uo. 74. ■ 46 Uo. 76–77. ■ 47 Bodrog Miklós: *Izgalmas lélektan*, i. m. 239. (Lásd a 21. lábjegyzetet.)